

Posudek na disertační práci

Název: Bydlení u Kosmonautů a v „centru vesmíru“: Každodennost panelového sídliště Jižní Město v Praze v proměnách času.

Autorka: Hana Cassi Pelikán

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha 2014, s. 172

Školitel: doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.

Disertační práce Hany Cassi Pelikán je ukotvena v problematice města, její deklarovaný přístup vychází z oblasti urbánní antropologie. Předmětem bádání se stalo sídliště jako specifický urbánní prostor. Konceptuálně vychází z konstruktivistického paradigmatu. Zabývá se otázkou sídliště jako místa významu, který se ustanovuje procesuálně v kontextu realizovaných sociálních praktik. Autorku zajímá povaha místa v konstrukci jejích obyvatel více, než povaha společnosti a jejích vazeb k místu, domovu, nezajímají ji významy míst v přesahu do identit jedinců, skupin a společnosti. Tím je daný i teoretický rámec studie, který je nastíněn až příliš stručně. Možná by stálo za to, jej více promýšlet a kriticky přistupovat k dalším konceptům, které problematiku místa a zkušenosti, resp. konstrukce místa promýšlejí. Toto doporučení nesouvisí jen s žánrem disertační práce, který by si mohl nárokovat rozsáhlejší teoretický rámec. Promýšlení některých dalších konceptů (které jsou dále v textu, nebo se ještě nabízejí) by konceptuální rámec rozšířily a zřetelněji by ustanovily teoretickou oporu pro prezentaci a interpretaci dat. Autorka mohla již v úvodních částech práce zvažovat otázky genia loci, pohybu jedince v prostoru, utváření mentálních map prostoru, pojem agency související s material culture, texty Pauknerové a Gibase by jistě byly také inspirující. Navíc se zde otevírá další možná literatura, z níž mohla autorka čerpat oporu, aby zdůraznila, proč právě určitá témata (metamýtus a konstrukce významů místa na základě udržování paměti a zažívání materiálního prostředí sídliště) se pro ni stala klíčová. V každém případě lépe či vůbec představené koncepty paměti a mýtu, obrazu a stereotypu, lokální identity a konceptu domova v nějaké podobě mohly v textu zafungovat (třeba jako negace dané cesty), aby autorka podtrhla svůj jinak zřetelný a teoreticky konzistentní přístup.

Hovořím-li o stručném teoretickém rámci, nemyslím tím, že by se v úvodních částech práce Hana Cassi Pelikán málo věnovala hodnocení literatury. Autorka se v úvodu chtěla přihlásit ke kontinuitě oboru urbánní antropologie. Zabývala se proto otázkami vývoje disciplíny ve světě a „u nás“ (Československo, Česká republika). Tento globální pohled ovšem nepředstavuje pro disertační práci žádný odrazový můstek. Autorka zde mohla diskutovat přístupy badatelů a vyzdvihnout relevanci svého přístupu. Je skutečně zajímavé uvědomit si posun v paradigmatech, kdy od dobově legitimního pozitivismu, ovlivněného tradiční etnografií, studie směřují k interpretativním přístupům. Tato rovina úvahy by byla jistě podnětnější, zejména i by stálo za to uvažovat, jaké oblasti života města a jeho aktéra badatele zajímaly a zajímají a proč, namísto torzovitého soupisu ne prostého od schematických hodnocení, která vtahují do hry i politické pozadí výzkumů jako kritéria kvality. A zde se právě nabízí „reflexe“ „společenské poptávky“. I v současnosti témata spojená s výzkumem města rozhodně reagují na problémy a výzvy, které společnost, elity či aktéři řeší. Je tedy zajímavé si položit i otázku, proč v současné době 20 - 25 let po revoluci pozornost českých antropologů směřuje k tématu panelových sídlišť jako prostorů a míst života aktérů. I v rámci obhajoby lze o tomto problému diskutovat.

Samostatný oddíl autorka ve své práci věnovala kontextu vzniku a budování dobových panelových sídlišť. Exkurz do problematiky vybuodovala na literatuře z per architektů a odborníků na urbanismus. Velice hezky dala do souvislostí procesy a významy, které se s panelovou, unifikovanou a plošnou výstavbou domů pojí. Pracovala s vybranými studiemi a podobně jako u teoretických východisek plně spolehla na několik málo textů, které přijala jako kánon. I z toho důvodu čtenář má někdy pocit, že je text málo propojen s literárními zdroji. Je to asi i proto, že každé části v principu

dominuje jeden literární zdroj. Nicméně, ať je důvod jakýkoliv, absence citací, tedy odkazů na díla, z nichž autorka čerpá v této části (a bohužel i v dalších částech) práce, snižuje kvalitu vědecké práce.

Zajímavé je pojetí kapitol o československých/prážských sídlištích. Autorka v metodologické části hovoří o triangulaci. Proto cituje z dobového odborného tisku. Přičemž na jiné zdroje téměř neodkazuje (s. 50 a násl.) Vzniká tak otázka, jak této pasáži rozumět a zda napříště není vhodné připomenout v úvodu kapitoly, která se jeví jako ryze historiografická, vytvořená na základě rešerše sekundární literatury, princip triangulace a vysvětlit jeho užití v textu. V rámci toho by možná nebylo od věci provést i kritiku pramenů.

Kapitola o panelové výstavbě v Československu má svůj nesporný potenciál. Protože je opřena o rešerši profesních časopisů, mohla její analýza s ohledem na konstruktivistický přístup autorky přinést zajímavý vhled do problematiky. Relevantní by bylo, kdyby kapitola byla pojata více jako dobový diskurz architektů vztahující se k danému problému a dále tento diskurz např. diskutovat s veřejným (např. mediálním) diskurzem. Možná, že už zde by se ukázala ambivalentnost významu sídliště: velkovýroba nekvalitních bytů a život v esteticky nehodnotném a odcizeném prostoru x soukromý prostor, komfort, dosažení životního cíle. S ohledem na sledované téma, by tyto poznatky prohloubily závěry vyplývající z empirického výzkumu (rozhovory s aktéry).

Další poznámka k textu o českých sídlištích, resp. o Jižním Městě směřuje k časovému horizontu, kdy je vývoj sledován. Historiografie, kterou autorka sestavila (což taky je jejím deklarovaným cílem (s. 10), končí rokem 1990. Její aktéři stejně jako tento urbánní celek ale existují v daném prostoru i v období, které následovalo. Nelze se domnívat, že tyto okolnosti se nepromítají do vzpomínání, neboť paměť je vždy výpovědí o současných postojích aktérů, a každodennosti. Proto by také nebylo od věci analyzovat vývoj sídliště v posledních dvaceti letech a zejména na základě zúčastněného pozorování charakterizovat sídliště (jeho fyzický prostor = materiální prostředí a jeho užívání) dnes, protože právě toto místo je místo významu – topic práce. Je sice pravdou, že v části interpretace dat autorka některé okolnosti uvádí. Používá je ale jako přiblížení kontextu toho, o čem informátoři hovoří. Nevzniká zde tedy ucelený obraz „z vnějšku“, který by zpřítomnil i ty jevy, které podle autorky v rozhovorech nebyly reflektovány dominantně. A např. v závěrečné syntéze by tyto poznatky prohloubily interpretaci vlivu sociálních praktik na utváření významu místa (resp. konstrukce místa).

Klíčovou v disertaci nejen rozsahem, ale i akcentem autorky a hodnotou textu je analýza a interpretace dat získaných empirickým výzkumem. Autorka využila techniku polostrukturovaného rozhovoru s orálně-historickými elementy. Také proto nazývá Hana Cassi Pelikán, své informátory narátory (já s ohledem na vlastní zvyklosti se přidržuji pojmu informátor). Scénář/baterii otázek pro informátory (nikoliv výzkumných otázek, které jsou pro badatele s. 25) je koncipován logicky a má potenciál k vytvoření relevantního souboru dat. Na výzkumu autorka spolupracovala s 21 obyvateli Jižního Města (s. 25), s nimiž realizovala 20 rozhovorů (s. 24), což by mělo být dovysvětleno (v soupisu narátorů je uvedeno 20 účastníků výzkumu s. 137). Vzorek informátorů vznikl na základě metody nabalování. V důsledku toho autorka uplatňovala jen minimum kritérií pro jeho konstrukci. Úvahy o dané strategii a z ní vyplývající vliv na charakter výzkumného vzorku (jeho heterogenitu na stranu jednu a homogenitu na stranu druhou) by si zasloužily v rámci metodologické části rozvinout. Výpovědní hodnota výzkumu by se validizovala, kdyby autorka zpřesnila, o jakou vrstvu populace sídliště se vlastně jedná, kdo tedy konstruuje význam místa. (Podle Přílohy č. 1 ve vzorku dominují lidé s vysokoškolským vzděláním nad středoškoláky a absolventy učilišť – podle odhadu 10: 9:1.) V kontextu současné antropologie pak bývá běžné, o to více u prací konstruktivistických, zabývat se také situovaností badatele ve výzkumu.

Vlastní interpretaci dat podala Hana Cassi Pelikán ve dvou stěžejních kapitolách: o vztahování se lidí k metapříběhu sídliště, sídlišti jako místu. Obě kapitoly se pak skládají ze dvou subkapitol.

První subkapitola vycházela z konceptu metapříběhu nebo mýtu, který aktéra situuje v sociální realitě, iniciuje jeho praktiky a dává jim smysl. Bourdieův koncept habitu (s. 68), vázaný na kulturní vrstvy společnosti, je možný, přijmeme-li onu výše uvedenou poznámku, že výzkumný vzorek je díky své konstrukci do jisté míry kulturně homogenní. V rámci popisu dat a jejich analýzy si pak autorka všimá několika stěžejních motivů, na nichž metapříběh sídliště stojí. Výchozí a klíčový je

příběh, resp. stereotypní obrazy, které přicházejí z veřejného diskurzu a jsou tedy obecně sdíleny. Autorka zjistila, že těmito kánony jsou jednak film Panelstory a jednak Havlova slova při prezidentské návštěvě lokality. Oba kánony pak lokalitu marginalizují. Proti této dehonestaci všichni informátoři vystupují. Autorka používá výstižný termín „příběh či narativita vzdoru“ (s. 68). Distance od hegemonního obrazu sídliště – řekněme pro efektivitu výkladu heterostereotyp (konečně i text si pojem stereotyp, stereotypní obraz posléze intuitivně žádá (s. 83)) se pak neukazuje jen v kritice obou obrazů, ale také ve formulování vlastního aktérského obrazu sídliště (autostereotypu) jako intimního, funkčního a vhodného místa k životu. Zajímavé je, že již v této části se ukazuje, jak informátoři konstruují výpověď o lokalitě sídliště v kontextu obrazu města. To se ukazuje v tom, že sice je lokalita milovaná a plně vyhovující, ale chybí jí určité parametry (divadlo, s. 77, urbanistický charakter jako mají Dejvice, s. 80). Autorka v datech tak nachází koncept periferie, která stojí pro informátory mezi městem a vesnicí, bez historie a *genia loci* (s. 83). Dehonestující stigma pak přichází i skrze asociace sídliště jako normalizačního projektu (S. 84).

Zároveň se v konstrukci významu místa objevují kategorie, které odkazují k různým obsahům. Ty jednak souvisejí s konceptem současného postmoderního člověka, ať se jedná o prvky novodobého luxusu (bezpečí, příroda, s. 75), jevy konzumní a ekonomizující společnosti (možnosti nakupování, parkování, přepočítávání hodnoty lokality podle cenových map nemovitostí, s. 85), postoje člena občanské společnosti (participace na veřejném dění) a postmoderního člověka jako zevlouna a hráče bažického po nevšedních zážitcích (s. 76). Jednak odkazují ke konzervatismu aktérů, když ve výpovědích touží očistit město od barů, heren, tagů a Vietnamců, když se snaží nedostat se do pasti hypotéčních úvěrů. Zajímavé je, že v těchto pasážích naprosto chybějí lidé, obyvatelé, kteří by jako kategorie vstoupili do konstrukce místa, jeho významu. I když je to proto, že je jim vyhrazena vlastní kapitola, stálo by za to, na to odkázat. Uvažujme o tom, zda a proč dva dominantní negativní metapříběhy ne/osočují aktéry/obyvatele, ale místo. Platí, že sídliště je agresor a obyvatel jeho oběť? Jinak je zřejmé, že metapříběh, resp. stereotyp anonymního prostoru je k sídlišti vztažen. To dává logiku druhé subkapitole.

Leitmotiv negativního metapříběhu a příběhu vzdoru pak autorka skvěle zúročuje na stránkách, které se věnují otázce sociálního statusu obyvatel sídliště. Opírá se o relevantní studii, která jí dává analytický nástroj, jak problému rozporu heterostereotypu a autostereotypu rozumět. Efektem této tenze je vůle ke stěhování, ale také místní diferenciaci a posouvání zdroje špatné pověsti jinam, kterou bychom mohli přirovnat k distanciaci, o které píše Abu Gosh (2008) a Doubek (2011), dále angažovaný boj se špatnou pověstí na základě proklamací (a to jak na úrovni individuálních vyjádření, tak na úrovni vztahování se k nově budovanému lokálnímu veřejnému diskurzu – časopis Klíč, s. 85). V propojení s pojmem stereotyp, resp. předsudek by bylo lze jít až ke kořenům v badatelské tradici a další strategie formulovat v dialogu s Allportovými způsoby vyrovnávání se s předsudkem (Allport 2004).

Druhá subkapitola je, jak již bylo výše uvedeno, věnována lidem, resp. metapříběhu, stereotypnímu obrazu anonymity jako znaku sousedství. Tomuto obrazu se informátoři v podstatě nebrání. Klíčová je věta jednoho informátora - mladíka narátora D: „Naučili jsme se sousedy nepotřebovat“. (s. 87 – 88), kterou také zdvihá Hana Cassi Pelikán. Dává jí do vztahu s kategorií mít vztahy se sousedy. Vzniká tak vlastně schizofrenie, autorka říká paradoxy. Vztah je totiž budován na závazcích, ty ale nejsou vyžadovány ani očekávány. Vztah se stává antivztahem. Dobrý soused vlastně není vidět, jak uvádí autorka odkazem na „brajgl“. Podle autorky, a v kontextu s literaturou, tento postoj souvisí s podstatou města a jeho individualismem, může být ovšem i průvodním jevem moderní společnosti vůbec a její disciplinace (Foucault).

Přesto míra anonymity není absolutní. Ve výzkumu Hana Cassi Pelikán nalézá rozdíl mezi kolonizovanou anonymitou a nekolonizovanou anonymitou (moje pojmy, které mají přispět ke kondenzaci toho, jak jsem porozuměla textu). Informátoři se vyslovovali k tomu, že je zneklidňují lidé, o nichž nevědí, co by vědět měli (podnájemníci, nájemci a cizinci, s. 89). Tito lidé nemají status „nevtíravého souseda“, neboť se netěší důvěře (s. 92).

Ona kolonizovaná anonymita velice hezky promlouvá v citaci na s. 89 a 90. a autorka správe uvažuje, že pojem anonymity není dost možná ještě dobře rozpracován a rozhodně není jeho

prohloubení součástí veřejného diskurzu (zde je anonymita chápána schematicky). Ona kolonizovanost se pak ustanovuje jako nepřímá úměra oběhu (s. 91 dle Péttonet 1996), když se lidé spolu zastaví, již se poznají. Zastavení pak mohou budovat sítě známých. Podle autorky jsou determinovány profilem aktéra.(s. 92). Tyto velice inspirativní koncepty, jež se uplatňují ve výkladu, do jisté míry dominují nad dalšími nálezy autorky. Zapadá tak, resp. zůstává bez hlubší interpretace jiné velmi zajímavé zjištění, že bydlení na sídlišti nerozšiřuje sociální sítě, jako spíše upevňuje a potvrzuje ty z předchozích kontextů a zkušeností (viz kolegové ze zaměstnání, spolužačky z VŠ).

Moment, který autorka nezvažuje, protože ho asi nezvažovali informátoři, je ale problém požadavku anonymity/soukromí, nevtíravého sousedství na straně jedné a bytostné blízkosti lidí/partají v panelákovém bytě na straně druhé. Zajímalo by mne, zda informátoři netematizovali, že v panelákovém bytě si člověk nemůže žít, jak by chtěl, protože tím vystupuje z kýžené anonymity, nechce, aby lidé věděli, co vaří, pachy ale prostupují stoupačkami, nechce svědky svých hádek, bytových přestaveb a intimních okamžiků, ale panelové zdi prostoupí zvuky přes několik pater. I tato rovina by mohla konvenovat s tezí autorky o anonymitě jako urbánním klišé (s. 94).

Druhá kapitola, tedy třetí a čtvrtá subkapitola se věnují otázce konstrukce významu místa, tedy tomu, jak aktéři ve své řeči připisují celku a jednotlivým místům významy. Přičemž se jedná o jisté výseky, které jsou dány daty, která byla vytvořena v rámci výzkumu, což mohla autorka zdůraznit. Hana Cassi Pelikán konstrukci významu místa sleduje na dvou jevech, na paměti (první roky a přeměna) a na vztahu k materiálnímu prostředí (významná místa a image sídliště, regenerace, útulnost x monstra, nedokončenost, vlastnictví, emoční pouta). Text zde je především prezentací dat. Ta v mnohém potvrzují interpretace předchozích subkapitol. Objevuje se i zcela notorická kategorie dětství (autorka užívá kategorii vyrůstání, protože chce zdůraznit onu procesualnost a činnost v každodennosti), která by mohla být diskutována skrze literaturu. Zároveň se zde dále rýsují i nové kategorie, na které se autorka může v budoucnu hlouběji zaměřit a opět je vztáhnout k literatuře. Jsou to kategorie, které jdou nad rámec dvou vybraných oblastí: paměti a materiálního prostředí. Většinou se jedná o kategorie, které směřují k vytváření či k zachycení povahy komunity sídliště, tedy lidí, kteří mne ve výkladu opět tak trochu chybí. Zajímavá v tomto smyslu je pro mne kategorie rovnosti (ve smyslu všichni jsme na tom byli stejně), starousedlictví a mizejícího/proměňujícího se sociálního světa. Nosné by bylo se hlouběji a strukturovaněji zamyslet nad tím, kdo jsou podle informátorů aktéři prostoru sídliště, jaké činnosti podle informátorů dávají tomuto prostoru smysl (více uvažovat např. o kategorii rekonstrukce bytu = angažovanost x pasivní zájem o okolí). Návazně na to naprosto unikátními nálezy jsou koncepty, skrze které informátoři uvažovali o zmocňování se prostoru a kontrolou nad ním, péčí o něj. Zde se zdá, že péči delegují institucím, ty ale zároveň sledují a kontrolují. Přičemž informátoři mají pocit podvodu a nekorektního jednání.

Druhá kapitola tvořená třetí a čtvrtou subkapitolou je tedy bohatá na data, která vyzývají k další analýze a strukturaci textu. Tento dojem podtrhuje i významný nárůst citací dat, které úhel pohledu různě natáčejí a jsou mnohoznačná. Možná právě uvádění množství citací dat mohlo ukázat v teoretické části diskutovanou a „slíbenou“ multivokalitu, a mohlo otevřít prostor k interpretaci povahy této multivokality. Ta je jen okrajově zmíněna na s. 80. Stejně tak chybí „slibovaná“ multilokalita (s. 23) a Certeau a jeho pohled aktéra na město z různých perspektiv (s. 13).

V závěru své disertační práce autorka nejen rekapituluje, ale také překvapivě otevírá nová témata a koncepty. V neposlední řadě diskutuje svoje nálezy s přesahem do praxe. Tato část práce potvrzuje, že přístup autorky vychází z pozic urbanistických, architektura dominuje nad lidmi, kteří ji užívají, zmocňují se jí, kontrolují a přetvářejí.

Z hlediska formálního bylo již výše uvedeno, že autorka ne zcela adekvátně pracuje s citacemi, resp. že je podceňuje. Citace buď zcela chybí, přičemž je čtenáři zřejmé, že informace či idea musela být převzata, resp. vhodně vstoupila do interpretce textu (např. koncept „tradiční“ vesnické komunity, s. 87), nebo není úplná (Lynche, s. 79) nebo je chybná (Zarecor 2011). V soupisu literatury některá díla chybí. Text by jen na málo místech potřeboval jazykovou korekturu, což je chvályhodné. Nicméně používání anglicizmu deteorizace, není-li ustanoven jako pojem (což opět možná vede k úvaze, jak rozsáhlá má být teoretická část a čemu se má věnovat), chápu jako zbytečné.

Předložená disertační práce se zabývá relevantním tématem. Její zpracování je ovlivněno akcenty badatelky, které se promítají do struktury textu. Přestože je teoreticky konzistentní!, působí zároveň do jisté míry trochu nedotaženě. Je to otázka transparentní výkladové linie, která by vše udržovala ve vzájemné vazbě/dialogu. Vědomí nutnosti „červené niti“ by nutila autorku měnit nejen rétoriku kapitol, ale možná by některé kapitoly minimalizovala a jiné obsahově posílila. Domnívám se, že tato nedotaženost, v tom také myšleno příliš stručný teoretický rámec, minimalistický popis výzkumných metod, nedostatky v citacích literatury a „nesplněné“ závazky, vyplývají z dynamiky psaní textu. Tyto nedotaženosti chápu jako omyly „technické“ povahy, které by bylo snadné opravit. Práce má samozřejmě svá nesporná pozitiva a vědecký přínos. Zde je třeba ocenit vytvoření dat, které autorka respektovala. Její analýzy mají vhled a vhodně jsou propojeny s literaturou. To se ukazuje v subkapitole o metapříběhu sídliště. Neméně zajímavá je také kapitola o anonymitě sídliště, kde se navíc nabízejí určité další možnosti výzkumu či návratu k datům. To je vždy dobrým znamením, když text vzbuzuje nové otázky. Naopak chaos textu nenastolí jinou otázku, než tu, proč se o problému vůbec takto psalo a k čemu to směřovalo. Rozhodně ve vztahu k disertaci a vědě jako takové je téma sídliště nosné, protože právě akademický diskurz se významně podílí na reinterpetaci (rethinking) tohoto „stigmatizovaného“ místa. Posiluje nejen sociální sebevědomí jeho obyvatel, ale může na základě toho přispět k vytváření sociálně stabilních společenství a sociální koheze ve společnosti vůbec. Toho si je také autorka vědoma.

Práci doporučuji k obhajobě.

V Praze 17. 10. 2014

Dana Bittnerová